

DÉR TERÉZIA

Gondolatok egy Szent István-szekvencia kapcsán

A Szent István király tiszteletére készült latin nyelvű liturgikus énekek közül az egyik legelterjedtebb a *Corde uoce mente pura* kezdetű szekvencia. A munka keletkezését a kutatás a 13. századra, pontosabban 1280 előttre valószínűsíti.¹ Az ének megtalálható a nyomtatott esztergomi könyvekben s Jodocus Clichtoveus is közli és magyarázza *Elucidatorium Ecclesiasticum* című munkájában, amelynek editio princeps 1516-ban Párizsban látott napvilágot.² A szekvencia szövegét Dankó József kiadása alapján, a magyar változatot Csanád Béla átültetésében hoztuk.³

1.a	<i>Corde uoce mente pura, soluens deo laudis iura, ydolorum spreta cura, letare Pannonia.</i>	<i>Tiszta szívvel, szóval, ésszel Zengjük Istent szent beszéddel, Bálványokat verve széjjel, Vigadozz Magyarországot!</i>
b	<i>De supernis illustrata uerbo vite saciata, crucis Xristi fers iam grata libens testimonia.</i>	<i>Égi jókkal ékesítve Tied az Élet Igéje, Rajtad Krisztus szent keresztje, A felvállalt bizonyság.</i>
2.a	<i>Ergo per quem tibi datur salus, celum reseratur, uia uite demonstratur et iter iusticie.</i>	<i>Dicsérd őt, ki üdvöd hozta, Szemed égre irányozta, Élet útját megmutatta, S az igazság ösvényét.</i>
b	<i>Hunc extollas digna laude, huius festum colens gaude: et gaudenti iam applaude cantico leticie.</i>	<i>Dicséred őt méltó dallal, Tartsd ünnepét vigalommal, Mondd te is a vigadóval Az örömmek énekét.</i>

¹ Mezey László: *Deáksg és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata.* (a továbbiakban: Mezey) Budapest 1979. 207. Mezey a strófaszerkezet alapján mintáját a „*Verbum bonum et suave*” kezdetű Mária-szekvenciában vagy a „*Sanctitatis nova signa*” indítású Szent Ferenc-szekvenciában látja; Török József: *Szent István tisztelete a liturgiában.* In: *Államalapítás, társadalom, művelődés.* (a továbbiakban: Török 2001) Szerkesztette: Kristó Gyula. Budapest 2001. 107–117; 110–111. és 115. oldal 23. jegyzet.

² Török József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600).* Budapest 1977. 148; Török József: *Szent István tisztelete a középkori magyarországi liturgiában.* In: *Szent István és kora.* Szerkesztette: Glatz Ferenc, Kardos József. Budapest 1988 (a továbbiakban: SZIK). 197–201; 199. és 201. oldal 20. és 21. jegyzet; Holl Béla: *Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnusz-költészet európai recepciója.* In: Holl Béla: *Laus librorum. Válogatott tanulmányok.* Válogatta és szerkesztette: Monok István, Zvara Edina. Budapest 2000. 53–61; 54, 56.

³ *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae.* Cura et impensis Josephi Dankó (a továbbiakban: *Vetus hymnarium*). Budapestini 1893. 211–213; Török József: *Szent István tisztelete.* Budapest 1988. 105–108.

3.a <i>Hic est Geyse ducis natus uisione presignatus: ante ortum est vocatus Stephanus a Stephano.</i> b <i>Credit pater et miratur parit mater et letatur: infans crescens exaltatur, ut cedrus in Lybano.</i> 4.a <i>Nam ut puer adolevit mox uirtutum donis creuit celos amans yma spreuit herens Dei filio.</i> b <i>Huius carnis tecta uelo mens intenta semper celo: ardet tota dei zelo, instat euangelio.</i> 5.a <i>Per hunc Xristus predicatur, turba credens baptizatur: fides Xristi dilatatur in tota Pannonia.</i> b <i>Hic ad instar Salomonis struit templa ditat donis, ornat gemmis et coronis cruces et altaria.</i> 6.a <i>Ad docendum hic prelatos uiros ponit litteratos, iustos fidos et pobatos ad robur fidelium.</i> b <i>Sic talentum sibi datum Deo reddens duplicatum: ab eterno preparatum sibi scandit solium.</i> 7.a <i>Ubi Xristo sociatus et a Xristo sublimatus: regnat semper coronatus in superna patria.</i> b <i>Hunc deuote ueneremur, hunc ex corde deprecemur, ut per ipsum subleuemur ad celorum atria. Amen.</i>	Géza vezér volt az atyja, Látomásban híriül kapta, Nevét István mártír adta, Mielőtt megszületett. Hisz az atya, csodálkozik, Szül az anya, vigadozik, Nő a gyermek, magasodik, Cédrus Libanon felett. S ahogy egyre nő a gyermek, Erényben is gazdagabb, szebb, Megvetvén a földi kincset Isten fiát követi. Testben él bár, mint ruhában, Lelke fent jár ég honában, Istenért ég hő imában, és a jó hírt hirdeti. Mindig Krisztust prédikálja, Hisz a népe, hallgat rája, Krisztus hite mind bejárja Az egész Pannóniát. S mint Salamon réges-régen, Templomokat rak serényen, Gyöngyökben és ékességben Ragyogtatja oltárát. Tanítónak, vezetőnek Tudós férfit rendel főnek, Igazat, ki a hívőnek Szolgál mindig javára. Talentumát így forgatja Vissza kétszeresen adja, s Isten szívesen fogadja Örök királyságába. Ott él, Jézus a barátja, Ő vitte ily magasságba, Mindörökre koronázva a mennyei hazába. Tiszteljük őt kegyelettel, Könyörögjünk hű szívvel, Hogy ott éljünk majd a szenttel Az egek hajlékában. Amen.

Az ének 7 strófa-antistrófa párból áll, verselése az „új stílusú” szekvencia szokásos gyakorlatát követi. Az alapul szolgáló két nyolcszótagos és egy hétszótagos sort tartalmazó

félstrófa egy nyolcszótagos sorral bővül, így terjedelme négy sort tesz ki. A sorvégeket két-szótagos rímek ékesítik, a rímképlet az egyes versszakokban *aaabcccb*.⁴

Az ének gondolatmenete megfelel a szekvenciában szokásosnak,⁵ tartalma a következőképpen vázolható. A szerző öröme hívja Pannóniát a pogányság felett aratott győzelem s Krisztus hitének vállalása miatt (1.a-b félstrófa). Ünnepelnie s magasztalnia kell azt a személyt, aki által mindez megvalósult (2.a-b félstrófa). A következő egységben (3.a-b félstrófa) találjuk a szekvencia hősné névét, valamint születésének és nevelkedésének említését. A 4.a félstrófával kezdődő s a 6.b-vel záruló szakaszok az ifjúvá serdült István térítő és egyházszervező tevékenységének állítanak emléket. Az ének a magyar protorex Krisztus általi felmagasztalásával s az égből fogadott patrónushoz való fohászkodásra hívással zárul (7.a-b félstrófa). Tartalmának áttekintése során említésre érdemesnek tartjuk, hogy vizsgált szekvenciánk a Hartvik-legenda alapján hősné születéséről megemlékezvén – az István királyt ünneplő latin nyelvű liturgikus énekek általánosnak mondható gyakorlatának megfelelően – említést téve a szülők látomásáról, az apát néven nevezi, Saroltot azonban nem.⁶ Az anya nevének egyöntetű elhallgatása a legendákban is feltűnik. E tény a kutatás a fejedelemasszony egyéniségében, a keresztényi normáknak élesen ellentmondó életvitelében látja.⁷ Talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a *Gaudet celi nova luce* kezdetű himnusz ebben a vonatkozásban némi újdonságot tartalmaz. Noha ez sem nevezi meg Saroltot, a szülők látomását összekapcsoló ötödik strófa a következőképpen hangzik: „*Pater credens admiratur | pavens mater rem miratur | rore simul perlustratur | tunc orthodoxa fidei*”.⁸ A Sarolt-

⁴ Josef Szövérfy: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*. Berlin 1965. I–II; II 103–121; *Magyarország zenetörténete I. Középkor*. Szerkesztő: Rajeczky Benjámin. Budapest 1988. 384–396 (a vonatkozó rész Rajeczky Benjámin munkája); 384–386.

⁵ Geréb László: *A magyar középkor költészete*. Budapest é. n. 115.

⁶ Hartvik püspök művének vonatkozó helyei: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery (a továbbiakban: SRH), volumen II. Budapestini 1938. 404, 406. Az igen elterjedt, 13. századi keltezésű *Gaude mater Ungaria* kezdetű himnusz 3. szakaszának 1–2. sora: „*Geysa duci decrepito | divina fit promissio*”, illetve a 4. strófa: „*Cuius ortus praedicatur | patri celesti nuncio | martyr ad matrem mittitur | nascentis vaticinio*”. In: *Vetus hymnarium* 205–207. A *Jam lucis orto sidere* kezdetű himnuszban a következőket találjuk: „*Hic Geisae ducis filius | Praemonstratus divinitus*”, in: *Analecta Hymnica medii aevi IV. Hymni inediti. Liturgische Hymnen des Mittelalters*. Herausgegeben von Guido Maria Dreves (a továbbiakban *Analecta hymnica*). Leipzig 1888. 238–239. Ez az ének az anyát egyáltalán nem említi. A 15. századi forrásokban felbukkanó *Gaudet celi nova luce* indítású himnusz így énekel: „*decrepitus dux cum Geysa dei cepit repromissa*” (3. strófa 3–4. sor), valamint: „*Pater credens admiratur | pavens mater rem miratur*” (5. strófa), in: *Vetus hymnarium*, 208–210. A *Novum genus melodiae* kezdetű szekvenciában, amelyet két 14. századi domonkos missale őrzött meg számunkra, a következő sorok lelhetők fel: „*Ortus tanti filii | visione somnii | patri praemonstratur*” (3.b félstrófa); Holl Béla: *Novum genus melodiae. Ismeretlen Szent István-sequentia két XIV. századi domonkos missaleban*. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. A kötetet szerkesztette Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 10. Szerkeszti Keserű Bálint. Szeged 1990. 35–52. A szekvencia szövege: 46–47. Ez az ének nem nevezi néven az apát sem. Az *Exiliet gens celebris juuanditate* kezdetű ének szövege tudomásunk szerint nyomtatásban még nem jelent meg. Említése: Áment Lukács: *Himnusz, prosa és szekvencia a magyar római hymnológiában*. Laurea értekezés. Budapest 1971. 93; Török 2001. 113, 117. oldal 41. jegyzet. Az anya nevének elhallgatásáról említést tettünk *Megjegyzések egy középkori Szent István-himnuszhoz* című, megjelenés előtt álló tanulmányunkban is.

⁷ Györffy György: *István király és műve*. Budapest 1977. 60–62; Bogyai Tamás: *Stephanus rex*. Budapest 1988. 19–20; Kristó Gyula: *Szent István király*. Budapest 2001. 35–37.

⁸ *Vetus hymnarium* 208–210; 208; Geréb László fordítása: az 5. jegyzetben i.m. 95: „Csodálkozott s hitt az atyja, | álmékodott s félt az anyja. | Mintha harmat hullott volna | a szent hitre akko-

látomás egyébként is biblikus ihletése ezen a helyen a szentírási hangulatot idéző „*rore ... perlustratur ... fidei*” kifejezés által⁹ még határozottabbá válik, s alkalmas arra, hogy az anya képét idealizálja annak tényleges személyétől függetlenül. Ezt az ábrázolásmódot támogatta az idő múlása, ezáltal a valóságos személy emlékének megfakulása, s talán az az elvárás is, hogy az ünnepeelt szent szülőanyja jámbor, őszintén hívó asszonyként jelenjen meg.

A legendák meglehetősen szűkszavúan nyilatkoznak István gyermekkoráról, felnövekedéséről. A nagyobbik életiratban a következő megfogalmazás található: „*crevit infans regali nutritus educatu*”, amelyet Hartvik püspök is átvesz egyetlen, de munkájának lényeges szemléletbeli változtatását tükröző módosítással: „*crevit infans diligenti nutritus educatu*”.¹⁰ Ezzel szemben a szekvencia 3.b félstrófájának 3–4. sorában egy szép – bibliai ihletésű, s a *Gaude mater Ungaria* kezdetű himnuszban fellelhetőhöz¹¹ igen hasonlós – megfogalmazás érzékelte a gyermek felsejülését. A helyhez Clichtoveus a következő tudós kommentárt fűzi, megjelölve a hasonlat forrását is: „*In sexto versu. Ut cedrus in Libano. Aptā est haec expressio sublimitatis et altitudinis virtutum beati Stephani per res corporales, cedrum scilicet arborem praeclisam, odoriferam, imputribilem et per Libanum montem Palaestinae, arduum et sublimem. Quae etiam expressio excellentiae per hunc modum in scriptura saepius observate legitur, ut in psalmo, Iustus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur (Psal.91.) Et aeterna sapientia apud Ecclesiasticum de seipsa dicit, Quasi cedrus exaltata sum in Libano, et quasi cypressus in monte Sion (Ecci. 24).*”¹²

A 4.a-b félstrófa tartalma és szóhasználata („*Nam ut puer adolevit*”) a *Gaude mater Ungaria* kezdetű himnusz vonatkozó strófáit s annak „*Adolescens agreditur cibum salutis serere*” kijelentését, valamint a 13. század végi verses officium „*Iste Deo se devovit | ab adolescencia*” (2. nocturnus 1. responsorium versusa) megfogalmazását és mondanivalóját idézi fel. Megítélésünk szerint mindezen helyek azt fejezik ki, hogy István ifjú éveiben került trónra,¹³ s uralkodásának első pillanatától kezdve az új hit terjesztője volt. Az idézett passzusok

---

ron.” A strófa utolsó két sorát a következőképpen értelmezzük: „az akkor igaz hívővé lett anyát nyomban a hit harmata járja át.”

⁹ Is 26, 19: „*expergiscimini et laudate qui habitatis in pulvere | quia ros lucis ros tuus*”. In: *Biblia Sacra. Vulgata*. Adiuvantibus B. Fischer, I. Gribomont, H.F.D. Sparks, W. Thiele recensuit et brevi apparatu critico instruxit Robertus Weber. Editionem quartam emendatam cum sociis B. Fischer, H.I. Frede, H.F.D. Sparks, W. Thiele praeparavit Roger Gryson. Stuttgart 1994 (a továbbiakban: *Biblia Sacra*). 1121.

¹⁰ SRH II 381, 407. Hartvik püspök munkájának egyik lényeges vonása, hogy csak a megkoronázott király esetében használja a *rex* illetve a *regalis* szót, hangsúlyozva ezzel a pápa által küldött korona legitimálóját. E kérdésről: Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. (a továbbiakban: Csóka) Budapest 1967. 194–195.

¹¹ Az említett két sor a következő: „*Puer crescens progreditur | sicut cedrus in Lybano*”, in: *Vetus hymnarium* 205–207; 206. Lásd a 6. jegyzetben idézett tanulmányunkat.

¹² A munka alábbi kiadását használtuk: *Elucidatorium ecclesiasticum ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens et quatuor libros completens. Iudoco Clichtoveo explanatore*. Apud inclytam Germaniae Basileam 1517. (a továbbiakban: EE). Idézett helyünk: 211^v. A jeles kommentátor kiemeli, hogy a kifejezés boldog István erényeinek magasztosságát és fonségességét kézzelfogható dolgok, azaz a magasba törő, illatozó, a korhadásnak ellenálló cédrusfa s a Palesztinában található meredek és magas Libanon hegy által érzékelteti. Megjegyzi továbbá, hogy a kiválóság ily módon történő kifejezése gyakorta olvasható a Szentírásban, amint az általa idézett helyeken is.

¹³ *Vetus hymnarium* 206, 198. A Szent István legendákban található életkor-megjelölések és István király születési évének kapcsolatára vonatkozó véleményeket lásd: Mályusz Elemér: *I. István születési éve*. In: *Levél-tári Közlemények* 39 (1968). 199–203; Veszprémy László: *Szent István felővezéséről*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 102 (1989). 3–12; Kristó Gyula: *Szent István születési ideje*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* (a továbbiakban: AH) 110 (1999). 3–9; Tóth Sándor László: Vajk-István születésének kronológiai problémái. In: AH 116 (2002). 9–19.

tökéletesen sűrítik a Hartvik püspök által készített életirat alábbi mondanivalóját: „(adhuc) adolescens ... in patris solium laudabiliter proventus,... In omnibus ...mandatis dei fidelis dispensator existens, apud se cepit meditari, qualiter subiectum sibi populum unius dei cultui manciparet”.¹⁴

A 4.b és 5.a félstrófában a prédikáló, népét keresztelő István király képe áll előttünk. Ez a portré általánosnak mondható a magyar protorex tiszteletére készült s ránk maradt latin nyelvű liturgikus költeményekben¹⁵ annak ellenére, hogy a nagyobb legenda határozottan tagadó álláspontra helyezkedik e kérdésben akkor, amikor az apostolus méltató kifejezés indokoltságáról a következőképpen nyilatkozik: „*Merito igitur infra terminos sue dominationis nomen adeptus est apostoli, quoniam etsi ipse evangelizandi non assumpsit officium, predicatorum tamen dux et magister eius tutaminis et sustentationis instituit solatium*”. Ezt a helyet Hartvik püspöknél is megtaláljuk.¹⁶ A kutatásban olyan álláspont is kialakult, amely az igehirdető és népét keresztelő István király portréját egy régebbi hagyományt tartalmazó úgynevezett „legrégibb életirat”-ban keresi.¹⁷

A kérdéssel foglalkozó kutatók ezen elveszett életirat felfogásának tükröződését látják Anonymus és Albericus művében, valamint a Knauz-krónikában, továbbá Szent Gellért és Szent Imre legendájának egy-egy helyén s a liturgikus énekekben is. A Tóth Zoltán által idézett passzusok közül – megítélésünk szerint – kettőben olvasható ténylegesen a személyes igehirdetésre vonatkozó kitétel. Anonymus a következőket írja: „... dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et hungaros baptizaret” (SRH I 117), míg Albericusnál az alábbi szavak találhatók: „ipse rex sua predicatione Ungaros convertit” (MG SS XXIII 779). Véleményünk szerint a Knauz-krónika, valamint a két említett legenda megfogalmazása általános-ságban István királynak a térítésben játszott döntő szerepét hangsúlyozza,¹⁸ s ily módon

¹⁴ SRH II 407–408; Kurcz Ágnes fordítása. In: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Összeállította és szerkesztette Érszegi Géza. Budapest 1999. 30: „Apja halála után a még serdülő István ... dicsőséggel apja trónjára emeltetvén ... minden rendeletében Isten hű sáfárának mutatkozván, azon kezdett elmélkedni, miként juttathatja a neki alávetett népet az egy Isten tiszteletére.” Lásd még a *Megjegyzések egy középkori Szent István-himnuszhoz* című dolgozatunkat.

¹⁵ Ennek igazolására néhány példa: a 13. század végére datált verses officium egy helyén az alábbiakat találjuk: „*Iste sanctus predicator | Hungarorum primitus | cristiane legis lator factus est divinitus*” (1. nocturnus 2. antifona); *Vetus hymnarium* 195; egy másik passzusban ez áll: „*Valde felix es dicenda | a cunctis Pannonia, | qui tibi non preceptorem de plebe discipulum, sed regem predcatorem | misit et apostolum*”: *Uo.* 197; a *Gaudent celi nova luce* kezdetű ének 10. strófája így hangzik: „*Gerarchie iam congaudent, | cum rex regni predicatur, | reparandum ad ruinam | saxa quadravit verbera*”: *Uo.* 209.

¹⁶ SRH II 386–387; 419–420; Kisdi Klára fordítása. In: *Az államalapítás korának írott forrásai.* Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Kristó Gyula. Szeged 1999 (a továbbiakban: ÁKÍF). 289: „Méltán nyerte el tehát uralma határain belül az apostol nevet, mert ha személyesen nem is vette magára az igehirdetés feladatát, mégis mint a hit szószólóinak vezére és mestere védelmével és támogatásával vigaszt nyújtott nekik.”

¹⁷ A kérdés kiterjedt irodalmából: Tóth Zoltán: *Szent István legrégibb életirata nyomán.* (a továbbiakban: Tóth) In: *Századok* 81 (1947). 23–94; Gerics József: *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezés-rendjének problémái.* Budapest 1961. 14–17; Csóka 623–646; Veszprémy László: *Ransanus krónikája Géza – Szt. István fejezetének forrásproblémája.* (a továbbiakban: Veszprémy) In: *Magyar Könyvszemle* 106 (1990). 99–109; Veszprémy László: *Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés.* In: *Ars Hungarica* 26. (1998.) 321–337; 334–335. oldal 35. jegyzet; Kulcsár Péter: *Ransanus Szent István – életrajzárol.* (a továbbiakban: Kulcsár) In: *Magyar Könyvszemle* 107 (1991). 307–315.

¹⁸ Tóth 36. oldal, 42, 43 és 44. jegyzet: „*Stephanus rex ... Hungariae ... regionem ... convertit*” (SRH II 329); „... beatus rex Stephanus ad lucem fidei christianae convertisset” (*Uo.* 500); „*Pannonia ... nostris frere temporibus ad fidem venit ... exortatione et eximiiis meritis christianissimi regis sui Stephani*” (*Uo.* 451).

tartalma összecseng a nagyobbik István-legenda felfogásával. Különösen kitapintható ez a Knausz-krónika esetében, ahol a térítésre vonatkozó kijelentést a következő mondat követi: „*Propterea Hungarorum rex et apostolus est cognominatus et regnavit in Hungaria annis quadraginta sex*”.¹⁹ Olyan nézet is felmerült, amely szerint a Hartvik püspök által készített életirat a magyar protorex tevékenységét illetően ellentmondásosan nyilatkozik, mert a nagyobbik legenda már idézett helyének átvétele mellett szerepel e munkában a – kisebbik életíraton alapuló – következő kitétel: „*ipsosque secundum ecclesiasticam doctrinam instituit*”.²⁰ E vonatkozásban Kulcsár Péter állásfoglalásával értünk egyet, amely szerint az idézett hely nem István király ígéhirdető tevékenységére vonatkozik. Az a mondat ugyanis, amelyből a fenti szavak származnak, „arról tudósít, hogy István azokat a katonákat, akiket szép szóval nem tudott jobb belátásra bírni, fenyegetéssel, ijesztgetéssel letaposta, és »az egyház útmutatása szerint intézkedve« erővel kényszerítette engedelmességre.”²¹ Véleményünk szerint a feltételezett ellentmondás meglelte ellen szől a Hartvik-legendának az a saját fogalmazású passzusa is, amely a szentté avatások pápai kezdeményezéséről szól, s amelyben a következő szavak is olvashatók: „*ex Romane sedis institutione apostolicis litteris sancitum est, ut eorum corpora elevari deberent, qui in Pannonia Christiane fidei semina iacentes, sua eam predicatione vel institutione ad deum convertissent*”.²² Nem értünk egyet azzal a megállapítással sem, hogy „A kisebbik István-legenda s az ebben őt követő Hartvik nem vonja meg István királytól a személyes ígéhirdetés dicsőségét”,²³ hiszen ez az állásfoglalás a kisebbik életírat következő szavain alapul: „*Hunc secundum ecclesiasticam doctrinam instituens, iugum et legem discipline subpositis cervicibus adhibuit, omnesque immunditias malorum prorsus destruxit*”.²⁴ Megítélésünk szerint itt a nép szigorú térítéséről és fegyelmezéséről van szó, s ezt a passzust vette át némi módosítással Hartvik püspök a már említett helyen. Tóth Zoltán úgy ítéli meg, hogy a nagyobbik István-vitának a magyar protorex személyes ígéhirdetését taglaló kijelentése valamely korábbi – az Anonymus és Albericus munkájában követett – hagyománnyal vitatkozik.²⁵ Meglátásunk szerint azonban a legenda szerzője e helyen nem polemizál, hanem megindokolja, miért sorolható István király is a szentírásbeli apostolok méltó utódai közé. A bibliai 12 s a protorex tevékenységével kapcsolatban ugyanis az alábbiakat írja: „*Legimus in prophetia de apostolis scriptum, quod »in omnem terram exivit sonus eorum« et cetera. Hoc non solum de duodecim, sed de omnibus a deo missis ad evangelizandum dictum probatur, quorum fide et verbis et moribus incrementum pavit ecclesia. De quibus iste christianissimus non minimus fuisse computatur bone voluntatis et operis fama, quam in edificandis ecclesiis in amplitudine proprii iuris exercuit ut (sic) longe positas terras et famosissimas disperserat*”.²⁶ Ezek után a legendaíró lelkes szavakkal méltatja István alapításait Jeruzsálemben, Rómában és Kons-

¹⁹ SRH II 329.

²⁰ Veszprémy 106.

²¹ Kulcsár 312.

²² SRH II 433; ÁKIF 335: „a római Szentszék rendelése szerint apostoli levélben szentül elhatározott, hogy emeltessenek ki a sírból azok földi maradványai, akik elhintették Pannóniában a keresztény hit magvait, s azt ígéhirdetésük avagy rendeleteik útján Isten felé fordították.”

²³ SRH II 395. Toroczky Gábor állásfoglalása. In: ÁKIF 289. oldal 1010. jegyzet, 304. oldal 1067. jegyzet.

²⁴ ÁKIF 304: „... népét az egyház tanítása szerint oktatta, nyakát a fegyelem törvényes ígája alá kényszerítette, s a gonoszok minden tisztátalanságát alapjaiban lerontotta.”

²⁵ Tóth 37.

²⁶ SRH II 386; ÁKIF 288: „Olvastuk az apostolokról, hogy az egész földkerekségen elhallatszott hangjuk és így tovább. De tudjuk, hogy nem csupán a 12-ről beszél, hanem mindazokról, akiket Isten azért küldött, hogy hirdessék evangéliumát, akiknek hite, szavai és jelleme által gyarapodott az egyház. Közöttük ezt a rendkívüli keresztényt nem is a legkisebbként tartják számon jóakarata és munkálkodása miatt, akinek híre az egyházak építtetése kapcsán főhatalmának határáig terjedt, sőt távoli, nevezetes földekre is eljutott.”

tantinápolyban. E fejtegetést zárja mintegy konklúzióként a kérdéses mondat. Noha az első magyar király személyesen nem vállalta az ighirdetés feladatát, egyéb érdemei alapján méltán nyerte el az apostol nevet, azaz méltán sorolható a bibliai 12 utódai közé, hiszen „*praedicatorum ... dux et magister*”-ként mindenben támogatta a ténylegesen ígét hirdetők tevékenységét. E kérdés vizsgálata során Csóka J. Lajos is arra a megállapításra jut, hogy „a legendák semmit sem cáfoltak”, s véleménye szerint csupán azt emelték ki, hogy István királynak az evangélium terjesztésére, a főemberek meggyőzésére irányuló tevékenysége „nem volt azonos a szorosabb értelemben vett ighirdetéssel, amit természetesen a papok, a prédikátorok végeztek”.²⁷ A magunk részéről meggyőzőnek tartjuk ebben a vonatkozásban Klaniczay Gábor állásfoglalását, amely szerint: „Az apostol funkció mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy István »a hit hirdetőinek vezére és felügyelője« volt”. Ez a tevékenység a szerzetesek és papok támogatásán és irányításán, a békés hittérítésen túl abban is megmutatkozott, hogy az első magyar király nem vonakodott „újszerű politikájának belső ellenségeit kemény kézzel leverni”.²⁸ Fenti megjegyzéseink ellenére az úgynevezett „legrégibb életirat” egykori meglétének kérdésében e helyen nem foglalhatunk állást, elmondhatjuk azonban, hogy az említett liturgikus énekek István király személyes ighirdetését tekintve a nagyobbik legendának Hartvik püspök által átvett kijelentésétől eltérő felfogást mutatnak. Az énekek e vonatkozásban az alábbi – Mezey László által az *apostolus*, *doctor* és *predicator* magasztaló kifejezések kapcsán idézett – Nagy Károly-i és poszt-Karoling uralkodóeszményt tükrözik: „*rector et doctor, rex in potestate, sacerdos in predicatione*”.²⁹

Megítélésünk szerint említésre méltó, hogy vizsgált szekvenciánk vonatkozó sorai – „*Per hunc Xristus predicatur turba credens baptizatur*” – Anonymus következő szavait idézik fel: „*Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret...*”.³⁰ Az ének szerzője mondandójának kifejezésére ugyanazon két ígét alkalmazza azonos sorrendben, mint P mester 1210 körül írt munkájában.³¹ Mindez lehet véletlen hasonlóság, de elképzelhető az is, hogy az ének szerzője Anonymus szavait visszhangozza. A párhuzam kedvéért jegyezzük meg, hogy az ugyancsak 13. századi keletkezésű *Gaude mater Ungaria* kezdetű Szent István-himnusz vonatkozó sorai – „*gens haec Ungara convertitur | et baptizatur prope*” – a nagyobbik s a Hartvik-legendával „rímelenk” hasonlóképpen: „*convertuntur et baptizantur alumpni patrie*”.³²

Megjegyzésre érdemesnek tartjuk, hogy a 16. század elejének neves kommentátora a szekvencia „*instat evangelio*” kifejezésének magyarázata során tovább örökíti az ighirdető István király képét: „*Instabat autem beatus Stephanus evangelio annunciendo suis subditis, quoniam ipsemet publica praedicatione viam veritatis et regulam fidei illis aperire studuit*”.³³

A 5.b és 6.a félstrófa azt az egyházszerző tevékenységet emeli ki, amelyet István király országában egyházfőként vitt véghez, s amelyet a legendák is kifejtene. ³⁴ Az 5.b sza-

²⁷ Csóka 638.

²⁸ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest 2000. 122–123.

²⁹ Mezey 104. oldal 95. jegyzet. Egyébként Mezey is egy – a ránk maradt legendáknál – korábbi életirat megléte mellett tör lándzsát: Uo. 94. jegyzet.

³⁰ SRH II 117.

³¹ Kristó Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest 1994. 36; Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest 2002. 50.

³² *Vetus hymnarium* 206; SRH II 380, 405.

³³ EE 211^v. Clichtoveus magyarázata szerint boldog István buzgón munkálkodott az evangélium hirdetésén, mivel nyilvános prédikálással személyesen törekedett alattvalóinak az igazság útját és a hit reguláját feltárni.

³⁴ Alszeghy Zsolt: *Szent István a magyar egyházi költészetben*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III*. Szerkesztette: Serédi Jusztinián. Budapest 1938. III 325–344; 328. Ennek a tevékenységnek a leírása a legendákban: SRH II 383, 385; 394; 415–416; Thoroczkay Gábor megjegyzése a nagyobb legenda 9. fejezetének kapcsán. In: *ÁKÍF* 286. oldal

kasz az egyházak alapítását és gazdagítását örökíti meg, a magyar protorex tevékenységét a szentírásbeli Salamonéhoz hasonlítva.³⁵

A 6. a versszak a főpapok kiválasztásáról szól, tehát azt mondja el, milyen szempontok szerint helyezte be tisztségükbe István király az egyház legfőbb vezetőit. Mezey László rámutat arra, hogy a vizsgált szekvenciahely kiemeli ezen egyháziak literátus voltát. Arra is felhívja a figyelmet, hogy Szent István „a Nagy Károly-i” erudíciót is beengedte Pannóniába”, s „a király apostol a »litterae colendae« programját a püspökségek és monostorok köteles szolgálatává tette a király és az ország iránt”.³⁶ Az ének 6. a félstrófája tehát kiemeli, hogy az első főpapok már rendelkeztek a korukban korszerűnek tartott műveltséggel. A hely ihletője a Kálmán király korában keletkezett kisebbik István-legenda lehetett.³⁷ A „Könyves”-nek nevezett uralkodó alatt megnőtt az írástudás, a műveltség jelentősége. Kálmán az első magyar uralkodó, akinek udvarában irodalmi élet alakult ki, s a király törekedett arra, hogy emelje az egyháziak műveltségét.³⁸ A tanultság felértékelődése tükröződik az említett életirásban is, hiszen egy passzusában a magyar protorexről azt olvashatjuk, hogy „már kisgyermekként teljességgel belemerítkezett a grammatika tudományának tanulmányozásába”.³⁹ Véleményünk szerint a szekvencia szerzője nyomatékosítani akarta azt, hogy az uralkodó s a főpapok viszonya bensőséges, a kölcsönös tiszteleten, bizalommal és megbecsülésen alapul. Ezt igazolják a jelzők, hiszen a prelátusok *iusti, fidi et probati*. A püspökök feladatával kapcsolatban azt találjuk az ének vonatkozó helyén, hogy „*ad docendum*” és „*ad robur fidelium*” lettek rendelve. Ez a mondanivaló megtalálható a kisebbik István-legendában is. A király „*iussit ut decem villarum populus ecclesiam edificaret, ad cuius diocesisim pertinent, ne tedio affectus minus religionis sue officium curaret. Quibus secundum vite meritum episcopos et sacerdotes prefecit, ut auctoritate apostolice traditionis erudirentur*”.⁴⁰ Úgy véljük, nem véletlen, hogy a 13. századra datált ének vizsgált félstrófája kiemeli a fent említett mozzanatokat. E korszak viszontagságos eseményei közepette igen nagy szükség volt – olykor csak lett volna – a király és az egyház összehangolt, harmonikus tevékenységére. E vonatkozásban elegendő arra utalnunk, hogy a tatárok pusztítása után a „második honalapító”-nak is nevezett IV. Béla az ország „renovációja” során szorosan együttműködött főpapjai-

998. jegyzet. István király egyházszerző tevékenységéhez: Györffy György: *István király és műve*. Budapest 1977. 177–189. Kristó Gyula: *Szent István püspökségei*. In: Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged 2000. 121–135; Kristó Gyula: *Szent István király*. Budapest 2001. 88–105; Koszta László: *A keresztény egyházszerző kialakulása*. In: *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéből*. Szerkesztette: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged 1996. 105–115.

³⁵ Török 2001. 110–111; Jodocus Clichtoveus kommentárjában egyebek mellett a következőket írja: „*Porro quomodo Salomon extruxit deo templum et multis donariis adornaverit, tertius liber Regum latissime refert (3. Regum 6.)*”. In: *EE* 211^v.

³⁶ Mezey 111, 104.

³⁷ Holl Béla: *Szent István tiszteletének hagyománya egyházi énekeinkben*. In: Holl Béla: *Laus librorum. Válogatott tanulmányok*. Válogatta és szerkesztette Monok István, Zvara Edina, Budapest 2000. 37–41; 38.

³⁸ Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest 1998. 145; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged 2000 (a vonatkozó rész Makk Ferenc munkája). 135–160; 159.

³⁹ ÁKÍF 303; SRH II 394: „*puer adhuc scientia grammatice artis ad plene imbutus est*.” Ez a hatás tükröződik az ugyancsak 13. századi keletkezésű *Gaude mater Ungaria* kezdetű István-himnusz alábbi helyén is: „*Dignis datur doctoribus | hic imbuendus litteris*”. In: *Vetus hymnarium* 206. Lásd a 6. jegyzetben idézett tanulmányunkat.

⁴⁰ SRH II 394; ÁKÍF 307: „*parancsba adta, hogy minden tíz falu népe építsen magának templomot, s annak körzetébe tartozzék, nehogy fásultságukban elhanyagolják vallásos kötelességeiket. Föléjük életük érdeme szerint püspököket és papokat állított, hogy az apostoli hagyomány tekintélyének megfelelő oktatásban részesüljenek*.”

val, akiknek kiválasztásában s hivatalba kerülésében is fontos szerepe és befolyása volt. A magyar király továbbá mindent megtett azért, hogy az egyház vezető egyéniségei magas műveltséggel rendelkező, külföldön iskolázott s tapasztalatokat szerzett klerikusok legyenek.⁴¹ Talán nem túlzás kijelentenünk, hogy a vizsgált félstrófa tartalma egyaránt érvényes a szekvenciában ünnepelt I. Istvánra, valamint az ének szerzőjére ható kisebbik István-legenda keletkezésének idején uralkodó Könyves Kálmánra, s kifejezi az országot újjáépítő IV. Béla törekvéseit és tevékenységét is. Az első magyar királyhoz hasonló, erős, a keresztény hitet és az egyházat védelmező, annak főpapjaival szorosan együttműködő király ideálja lebegett a klérus és a köznemesség szeme előtt IV. László uralkodása idején. Szekvenciánk vizsgált sorai ezen elvárásokkal is egybevágunk. Az 1277 májusának utolsó napjaiban Rákoson megtartott, a magyar püspöki kar egy csoportja által kezdeményezett „általános gyűlés” összehívása s az ott megfogalmazott törekvések a király s a felső klérus harmóniájáról tanúskodnak. Ennek következtében felcsillant a remény, hogy az ifjú László „valóságos uralkodóként veszi át” az ország kormányzását, s követi dicső elődje példáját. E remény azonban az 1280-as években szertefoszlott. A bárói csoportok játékszerekként vergődő uralkodó ekkor végleg elvétette az utat. Megalázó helyzetéből az ifjú király nem a klérus és a köznemesség felkínált támogatását elfogadva próbált szabadulni, hanem „megkísérelte a királyi hatalmat mintegy kiszakítani a keresztény-feudális koordináták közül”, s a kunokra támaszkodva sajátos autokrata hatalom megvalósításába kezdett.⁴² Ettől az időtől fogva irreálisnak bizonyult az a várákozás, hogy a „Kun” névre rászolgált király valaha is hasonlóvá válik az országalapító s egyházszervező magyar protorexhez, akinek alakját a 13. század végén készült verses officiumban követendő példaként állították elé.⁴³

A 6.b félstrófa tömören összegzi István király tevékenységét a rábízott pénzzel jól sáfárkodó szolga szentírásbeli alakját idézve, megjelölve a kiérdemelt jutalmat: az égi trónust is. A helyet részletesen kifejti, s ihletőjére is rámutat tudós kommentátorunk: *„Hic talentum sibi datum. Haec sententia sumpta est ex illa parabola evangelica, quo bonus servus et fidelis dicitur talenta a domino suo accepta duplicasse, et totidem quot acceperat superlucratus fuisse, propter quod a domino suo mirifice commendatur, et ad intrandum in gaudium domini sui invitatur. Ita beatus Stephanus (inquit) accepta a deo gratiarum dona ampliore fructu multiplicavit, illaque largo foenore bonorum operum deo reddidit, propter quod ad aeterni regni solium subvectus est”*.⁴⁴

Igen szemléletes, s a kanonizáció eszmeiségét fejezi ki a 7.a félstrófa, amely – a liturgikus költszetben elterjedt gyakorlat szerint – a Krisztus társaságában az égi hazában uralkodó királyt ábrázolja.

A *Corde voce mente purā* kezdetű Szent István-szekvenciáról összegzőképpen elmondhatjuk, hogy hősében népének térítőjét, a keresztény vallás meggyökereztetőjét s az egyházszervezet megalkotóját ünnepli. A király portréját – a személyes igehirdetés kérdésétől eltekintve – a Hartvik-legenda ábrázolására alapozza, szentírási ihletésekkel gazdagítva azt. Tartalmát tekintve szervesen illeszkedik az István király tiszteletére készült középkori latin nyelvű liturgikus költemények sorába, megformálásában igényes, a korabeli európai igényeknek megfelelő, színvonalas alkotás.

⁴¹ Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest 1993. (a továbbiakban: Szűcs) 89–95; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged 2000 (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája). 266–288.

⁴² Szűcs 291–321.

⁴³ Mezey László: *Szent István XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Horváth János emlékkönyv*. Budapest 1948. 41–51.

⁴⁴ *EE* 211^v. A kommentátor által említett szentírásbeli hely: Máté 25, 18–23. In: *Biblia Sacra* 1566.